

INTERNATIONAL JOURNAL OF MULTIFACETED & MULTILINGUAL STUDIES

UGC Approved Research Journal (Sr. 47674)

Volume V
Issue II

ISSN : 2394-207X (Print)
IMPACT FACTOR : 4.205

February 2018

Chief Editor
Dr. V. H. Mane

Executive Editor
Prof. M. P. Shaikh

www.ijmms.in

Email : ijmms14@gmail.com

S.S. Dhambure Arts & Commerce College
Telangani Dhambure, Tal. Alga
Dist. Solapur

VOLUME-V, ISSUE-II

ISSN (Print): 2394-207X
IMPACT FACTOR: 4.205

INTERNATIONAL JOURNAL OF MULTIFACETED AND MULTILINGUAL STUDIES

INTERNATIONAL JOURNAL OF MULTIFACETED AND MULTILINGUAL
STUDIES

UGC Approved Research Journal (Sr. 47674)

Editors: Dr. V. H. Mane, Prof. M. P. Shaikh

Language: Multilingual

Published by

INTERNATIONAL JOURNAL OF MULTIFACETED AND MULTILINGUAL
STUDIES

Sneh Apartment,
Flat No. 001, Samarth Nagar, New Sangvi,
Pune- 411027

Copyrights: Editors 2014

All rights reserved

ISSN: 2394-207X (Print)
IMPACT FACTOR: 4.205

VOLUME-V, ISSUE-II

February -2018

(Signature)
Principal
S.S. Dhamdhan Arts & Commerce College
Talagani, Chhatrapati, Tal. Shirur
Dist. Pune-412 005

35	CULTURAL CONFLICT IN KIRAN DESAI'S "THE INHERITANCE OF LOSS"	Prof. Pranjali B. Vidyasagar	144-147
36	Literary Theory in Practice: A Case of Arun Kolatkar's Jejuri in light of Intentional Fallacy	Parag Prakash Chaudhari	148-151
37	Impact of ICT on College Libraries	Mr. Sumedh S.Gajbe	152-154
38	महाराष्ट्रातील कृषी विकास आणि पिकरचनेतील बदलत्या प्रवृत्ती	प्रा. डॉ. सोमनाथ वसंतराव पाटील	155-158
39	हरितगृह शेती तंत्राचे अर्थशास्त्र	प्रविण भाऊसाहेब विखे ^१ प्रा. डॉ. एम. जी. शिंदे ^२	159-162
40	ग्रामीण विकासात स्थानिक स्वराज्य संस्थांची भूमिका (महाराष्ट्राचा विशेष संदर्भ)	प्रा. डॉ. बोरावके के. एस्.	163-165
41	विविध कार्यकारी सेवा सहकारी पत संस्थांचे ग्रामीण विकासातील योगदान (विशेष संदर्भ : कर्जत तालुका, सन १९९९-०० ते २००८-०९)	प्रा. डॉ. सचिन रमेश तोरडमल	166-168
42	भारतातील टोमॅटो उत्पादन व विपणन विषयक समस्या व उपाययोजना	प्रा. साहेबराव दौलत निकम	169-171
43	कृषि व ग्रामीण विकासात नाबार्डची भूमिका	प्रा. वासनीकर शामराव लक्ष्मण	172-173
44	महाराष्ट्रातील शेती: सद्यस्थिती, समस्या आणि आव्हाने	प्रा. डॉ. हनुमंत पोपट शिंदे	174-180
45	मानव अधिकार आणि भारतीय शेतकऱ्यांची सद्यस्थिती	प्रा. डॉ. अंकुश दादाराव काळे	181-184
46	औद्योगिक घटकांचा महाराष्ट्रातील शेतीच्या शाश्वतीकरणावर होणाऱ्या परिणामांचा अभ्यास	प्रा. डॉ. रविंद्र सुदाम अगत	185-188
47	हिंदी कथा साहित्य में समाज एवं संस्कृति	डॉ. बेबी कोलते	189-191
48	समकालीन हिंदी कहानी में चित्रित नारी जीवन	प्रा. नानासाहेब जावळे	192-195
49	कणीश्वरनाथ 'रेणु' की कहानियों में ग्रामीण समाज एवं संस्कृति	डॉ. मनोहर जमदाडे	196-198
50	'हिंदी कथा साहित्य में समाज एवं संस्कृति' (मोहनदास नेमिशराय कृत 'महाशुद्र' के संदर्भ में)	डॉ. संदना तुकाराम काटे	199-201
51	हिंदी आलोचना का विकास एवं स्त्री विमर्श	प्रा. डॉ. भगत सारिका	202-203
52	आलोचना उद्भव और विकास	प्रा. नामदेव शिलोडे	204-207
53	साहित्य एवं आलोचना : पुनर्विचार की आवश्यकता	डॉ. राजेन्द्र खैरनार	208-211
54	Agriculture Planning of Gondia District in Maharashtra State	*Dr. Devendra K. Bisen *Prof. Hanumant Dattatraya Shinde	212-214

भौगोलिक घटकांचा महाराष्ट्रातील शेतीच्या शाश्वतीकरणावर होणा-या परिणामांचा अभ्यास

प्रा.डॉ. रविंद्र सुदाम भगत

भूगोल विभाग प्रमुख

साहेबराव शंकरराव ढमढेरे कला व वाणिज्य महाविद्यालय, तळेगाव ढमढेरे, ता. शिरूर, जि. पुणे ४१२२०८

सारांश : पृथ्वीच्या अस्तित्वापासूनच हवामानात बदल घडून येत आहेत. परंतु सुरवातीच्या काळातील बदल हे निसर्गनिर्मित होते मात्र आज ते मानवनिर्मित होताना दिसून येतात. मानवाने स्वतःच्या आर्थिक फायद्यासाठी व स्वार्थापोटी शेती, उद्योग व सेवा क्षेत्राचा प्रचंड विकास घडवून आणला. याबरोबरच वाढते नागरीकरण, वाढते औद्योगीकरण यामुळे इंधनाचा वाढता वापर, वाहनांचा अतरेरीकी वापर इ. कारणांमुळे हवामानात प्रचंड बदल घडून येताना दिसतात. मानवाने उपलब्ध असलेल्या नैसर्गिक साधनसंपदाचा अतरेरिक वापर केला परंतु या पुन्हा निर्माण करण्याची क्षमता मात्र मर्यादित आहे. हरितक्रांतीमुळे मोठ्या प्रमाणात अन्नधान्याचे उत्पादन, आर्थिक वृद्धी वाढली मात्र यामुळे मानवाने नवीन पर्यावरणीय समस्या निर्माण होताना दिसून येतात. जैवविविधतेत घट, पाण्याचे स्रोत कमी होणे, मृदा धूप, हवामान बदल इ. समस्या समोर आल्या. या सर्व समस्या आपणास स्थानिक पातळीपासून जागतिक पातळीपर्यंत होताना दिसून येतात. म्हणून महाराष्ट्रामध्ये होणा-या स्थानिक वातावरण बदलाचा शेती शाश्वतीकरण करण्यासाठी काय व कशाप्रकारे उपाययोजना करता येईल हा या संशोधन लेखाचा मूळ हेतू आहे.

संज्ञा : हवामान, हवामान बदल, महाराष्ट्र शेती, शाश्वतीकरण इ.

प्रस्तावना : पर्यावरण आणि प्रदूषण समस्यांनी वेढलेल्या पृथ्वीच्या पृष्ठभागावर हवा प्रदूषण करणारे घटक आणि तापमान बदल घडवून आणणारे वायू यामुळे शेतीच्या उत्पादकतेवर परिणाम होताना दिसून येतो. आजच्या आधुनिक काळामध्ये नवनवीन तंत्रज्ञानामुळे शेतीचा विकास होताना दिसून येतो. परंतु हवामान बदलाच्या गुणधर्मांमुळे नियमित किंवा सरासपने धोकादायक रासायनिक खते, किटकनाशके पिकांच्या वाढीसाठी वापरली जातात व याचा विघातक परिणाम मानवी आरोग्यावर होताना दिसून येतो. विकसित देश, राजकीय नेतेमंडळी, उद्योजक किंवा त्यांचे प्रतिनिधी इ.ना हवामान बदलामुळे होणा-या परिणामांचे गांभीर्य लक्षात येवू लागले आहे. हवामान बदलाचे होणारे वाईट परिणाम लक्षात घेऊन स्थानिक पातळीपासून जागतिक पातळीपर्यंत प्रयत्न केले गेले पाहिजे.

उद्दिष्टे :

१. महाराष्ट्र राज्याच्या उत्पन्नाचा क्षेत्रीय अभ्यास करणे.
२. स्थळ काळानुसार लागवडीखालील क्षेत्राचे भौगोलिक दृष्टीकोनातून अभ्यास करणे.
३. महाराष्ट्रातील शेतीच्या शाश्वतीकरणातील अडथाल्याचा शोध घेऊन त्यावर उपाययोजना सुचविणे.

अभ्यासक्षेत्र : भारतातील महाराष्ट्र राज्य हे भौगोलिकदृष्ट्या व लोकसंख्या दृष्टीने भारतात दुस-या क्रमांकाचे राज्य आहे. महाराष्ट्र राज्याचे एकूण क्षेत्रफळ ३.०८ लक्ष चौ.किमी. आहे. तर २०११ च्या जनगणनेनुसार

११.२४ कोटी इतकी लोकसंख्या आहे. एकूण ३६ जिल्हे असून कोकण, पुणे, नाशिक, औरंगाबाद, अमरावती आणि नागपूर असे सहा प्रादेशिक विभाग पडतात.

शाश्वतीकरण संकल्पना : भारतातील शाश्वतीकरणाची संकल्पना नवीन असून शेतीविषयक संशोधन आणि विकासात महत्वाची आहे. तसेच शाश्वतीकरणाची संकल्पना आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक व पर्यावरणाच्या विकासाशी संबंधित आहे. शेतीच्या शाश्वतीकरणाच्या निर्धारणात शेतीचे जागतिकीकरण, बाजारपेठ व तंत्रज्ञान इ.ना प्राधान्य दिले आहे. यु.एस. काँग्रेसच्या मतानुसार 'विविध स्तरातील शेती उत्पादन पद्धत जेव्हा दीर्घकाळापर्यंत उत्पादन वृद्धी आणि लाभ वाढवतील व त्यात सातत्यपूर्णता साधताना पर्यावरणीय सुरक्षा, मानवी आरोग्य सुरक्षा आणि सौंदर्यपूर्ण समाधान उपभोक्ता आणि उत्पादकांच्या दृष्टीने साध्य केले जाईल. तेव्हा ख-या अर्थाने शेतीचे शाश्वतीकरण साध्य होईल.' वरील संकल्पनेनुसार आपणास असे म्हणता येईल कि, शेतीच्या उत्पादन वृद्धी, आर्थिक वृद्धी, जलव्यवस्थापन, पर्यावरणीय संवर्धन, सिंचन वृद्धी इ. सारख्या घटकांची कार्यक्षमतेत वाढ करणे.

राज्य उत्पन्न संरचना :

महाराष्ट्र राज्यातील उत्पन्न संरचना खालीलप्रमाणे बदलताना दिसून येते.

अ.न.	क्षेत्र	वर्ष	
		१९६० - ६१	२०११-१२
०१	प्राथमिक	३१%	१४%
०२	द्वितीय	२३%	२७%
०३	तृतीय	४६%	५९%

विविध क्षेत्राच्या वृद्धीदराची स्तिथी अभ्यासली असता असे दिसून येते कि, तृतीय क्षेत्राच्या वाढीमध्ये अमुलाय बदल घडताना दिसून येतो. यावरून प्राथमिक क्षेत्राच्या (शेती) स्थूल राज्य अंतर्गत उत्पादित (GSDP) मधील हिस्सा कमी होत असल्याचे दिसून येते.

महाराष्ट्रातील विभागनिहाय लागवड क्षेत्र : महाराष्ट्रातील शेती ही पावसावर अवलंबून आहे म्हणून सिंचन क्षेत्र व लागवड शेतीची उपलब्धता विभागनिहाय वैशिष्टपूर्ण दिसून येते.

अ.न.	विभाग	१९९०-९१		२००९ - १०	
		एकूण जमीन क्षेत्र	पिकाखालील एकूण क्षेत्र	एकूण जमीन क्षेत्र	पिकाखालील एकूण क्षेत्र
०१	कोकण	२९८०	८४७	२९४१	१०७९
०२	नाशिक	४८६७	३७९५	५७०४	४२९२
०३	पुणे	५७१५	४२२३	५७४५	४१८१
०४	औरंगाबाद	६३७५	५२९१	६४४३	५७९१
०५	अमरावती	४६३८	३२६८	४५९७	३७९७
०६	नागपूर	५१३७	२२४०	५१२८	२२६७
	एकूण	३०७५८	२११६८	३०७५८	२२१९०

Principal

S.S. Dhamdhere Arts & Commerce College

Talgaon, Dist. Solapur.

Dist. Solapur - 431 218

तक्ता क्र. १ : एकूण जमीन क्षेत्र व पिकाखालील क्षेत्र

वरील तक्त्यात दाखविल्याप्रमाणे एकूण जमिनीच्या क्षेत्राशी एकूण लागवडीच्या क्षेत्राचे प्रमाण महाराष्ट्रातील प्रशासकीय विभागांमध्ये वेगळे असल्याचे दिसून येते. भौगोलिक रचनेनुसार मराठवाडा विभाग विस्तृत असल्याने एकूण जमीन क्षेत्रानुसार लागवडीखालील क्षेत्राचे प्रमाणही जास्त असल्याचे दिसून येते. याउलट कोकण विभागात या दोन्ही चलांचे प्रमाण कमी दिसून येते. कारण तेथील भूपृष्ठरचना, हवामान, मृदा, पर्जन्याचे वितरण इ. भौगोलिक घटकामध्ये मोठ्या प्रमाणात तफावत दिसून येते.

महाराष्ट्रातील शेतीच्या शाश्वतीकरणतील समस्या :

१. हवामान :कोकण विभागात उष्ण व दमट प्रकारचे हवामान आढळून येते. तर पश्चिम घाट, मराठवाडा, खानदेश व विदर्भात उन्हाळ्यातील हवामान उष्ण असते म्हणून तेथील हवामानाचा परिणाम खरीप व रबी हंगामावर होताना दिसून येतो.

२.पर्जन्य :पर्जन्याच्या दृष्टीने विचार केल्यास कोकण विभागाचा अतीवर्षण क्षेत्रात समावेश होतो. तर याउलट घाटप्रदेशात कमी पावसाची नोंद होते.

३.सिंचनाखालील क्षेत्र:शेतीच्या शाश्वतीकरणाच्या प्रक्रियेत सिंचाक्षेत्राचा अपुरेपणा होय. देशपातळीवर सिंचनाखालील (स्थूल) प्रमाण जवळपास ४०% आहे. परंतु महाराष्ट्रात केवळ १६% भूमी स्थूल सिंचित क्षेत्राखाली आहे. (पंजाब - ९६.६%, उत्तरप्रदेश - ७२.६%, पश्चिम बंगाल - ५८.८%) हे प्रमाण इतर राज्यांच्या तुलनेने कमी आहे.

४.शेतीचे तुकाडीकरण: शाश्वत शेतीच्या विकासासाठी वाढते सीमांत शेतकरी (२.५ हेक्टर पेक्षा कमी जमीन क्षेत्र) असणा-या सीमांत शेतक-यांचे जवळपास ८०% प्रमाण महाराष्ट्रात दिसून येते. वाढत्या लोकसंख्येमुळे शेतीचे विभाजन होऊन लहान व सीमांत शेतक-यांना आवश्यकतेनुसार खाते, कीटकनाशके खरेदी करणे आर्थिकदृष्ट्या शक्य नसते व अशा शेतक-यांकडे जलसिंचन सुविधा अत्यल्प असते. अशाप्रकारच्या लहान व सीमांत शेतक-यांची संख्या महाराष्ट्रामध्ये जास्त आढळून येते. शेतीच्या तुकाडीकरणामुळे लहान शेती क्षेत्र वाढत आहे.

५.वातावरणीय आपत्ती : काहीवेळेस दुष्काळ, अवकाळी पाउस, गारपीट, पूर, चक्रीवादळ यासारख्या वातावरणीय आपत्तीमुळे महाराष्ट्राच्या प्रशासकीय विभागात दरवर्षी पिकाचे फार मोठ्या प्रमाणात नुकसान होते.

६. अवर्षण प्रवण क्षेत्र : २०११-१२ च्या महाराष्ट्र आर्थिक पाहणी अहवालानुसार महाराष्ट्र अवर्षण प्रवण क्षेत्रांत सातत्याने वाढ होताना दिसून येते. २५ जिल्ह्यातील १४८ तालुक्यातील १५९ लक्ष हेक्टर जमीन अवर्षण प्रवण क्षेत्र म्हणून घोषित करण्यात आले.(५२%)

७. परंपरागत शेती तंत्र पद्धती: अजूनही महाराष्ट्रातील शेतकरी हा अल्पशिक्षित व अज्ञानी असल्याने परंपरागत शेतीतंत्राचा अवलंब करून शेती करताना दिसून येतो. नवनवीन प्रयोगशीलतेचा न वापर केल्यामुळे शेतीच्या उत्पादनात वाढ होताना दिसून येत नाही.

निष्कर्ष : शाश्वत शेतीच्या विकासासाठी शेती सुधारणा कार्यक्रमांना अधिक गती देऊन सिंचन सुविधांच्या क्षेत्रांत विस्तार करणे क्रमप्राप्त आहे. शेती संशोधन व विकासप्रक्रिया गतिमान करणे, गुणवत्तापूर्ण आदानाचा पुरवठा करणे, पायाभूत सुविधांचा विकास, पाण्याचे व्यवस्थापन व महाराष्ट्रातील कायम अवर्षण

(Signature)

Principal

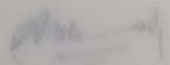
S.S.Dhamdhare Arts & Commerce College
Talgaon Dhamdhare, Tal. Simu

प्रवण क्षेत्र नदी जोड प्रकल्पाद्वारे अतिप्रवण क्षेत्राशी जोडणे यासारख्या दीर्घकालीन उपाययोजनाची आवश्यकता असून शेतीवर आधारीत कारखानदारीचा विकास करून शेती प्रक्रिया उद्योग, साठवणुकीच्या सुविधा वाढवून मोठ्या प्रमाणात शेती क्षेत्रात रोजगार उपलब्ध करून शाश्वत शेतीला भर पाडणे गरजेचे आहे. हवामान बदल, जागतिक तापमान वाढ, सागरजल पातळीत वाढ यावर तंत्रज्ञानाच्या माध्यमातून नवनवीन योजना विकसित करून हवामान बदलाचे संकटाचे संधीत रूपांतर केले तरच शाश्वत कृषीचा विकास सध्या होईल.

संदर्भ :

- १.डॉ. विजया साळुंके २०१५, कृषी भूगोल, डायमंड प्रकाशन, पुणे
- २.रमेश पाटये, २०१५, शेती, शेतकरी आणि अर्थकारण, युनिक अकॅडमी, पुणे
- ३.भ्रॉंगळे सुधीर १९९४ , इस्त्रायलची शेती, राजहंस प्रकाशन, पुणे
- ४.योजना , २०१५ मुंबई

Principal
S.S. Chandhoke Arts & Commerce College
Talgaon Chaudhane, Tal. Shree
Dist. Pune-412 218

ISSN: 2394-207X (Print)
IMPACT FACTOR : 4.205

**INTERNATIONAL JOURNAL OF MULTIFACETED
AND MULTILINGUAL STUDIES**

**- Published by -
INTERNATIONAL JOURNAL OF MULTIFACETED AND
MULTILINGUAL STUDIES**

Sneh Appartment, Flat No. 001,
Samarth Nagar, New Sangvi, Pune- 411027.
Mobile No. 919766076143/919766751104,
Email: ijmms14@gmail.com
Website: www.ijmms.in

S.S. Dhandhara
Principal
S.S. Dhandhara Arts & Commerce College
Tal. Sangli
Dist. Pune-412 208